

Іваненко І.М. (Київ, Україна)

**До питання про синкретичний характер української
логопедичної термінології**

У статті розглянуто синкретичний характер логопедичної термінології. Тому що, логопедія виникла на стику багатьох наук: лінгвістики, анатомії та фізіології людини, медицини, психології, психіатрії, соціології, педагогіки та деяких інших. Це пояснює правомірність наявності у словниковому активі логопеда понять і термінів суміжних наук, адже доля кожної міждисциплінарної галузі – це синтезованість і контамінованість її терміносистеми.

Ключові слова: синкретичність, синтезованість, контамінованість логопедичної термінології.

В статье рассмотрен синкретический характер логопедической терминологии. Логопедия возникла на стыке многих наук: лингвистики, анатомии и физиологии человека, медицины, психологии, психиатрии, социологии, педагогики и некоторых других. Это объясняет правомерность наличия в словаре логопеда понятий и терминов смежных наук, ведь удел каждой межпредметной отрасли – это синтезованность и контаминированность ее терминосистемы.

Ключевые слова: синкретичність, синтезованість, контамінованість логопедичної термінології.

Dans l'article est envisagé le caractère syncrétique de la terminologie d'orthophonie. Parce que l'orthophonie est survenue à l'intersection de plusieurs sciences: la linguistique, l'anatomie et la physiologie humaine, la médecine, la psychologie, la psychiatrie, la sociologie, l'éducation, et quelques autres. C'est ce qui explique la légalité de présence dans les actifs du discours de l'orthophoniste des concepts et des termes des sciences connexes, car le sort de chaque champ interdisciplinaire est la synthèse et la contamination de son système terminologique.

Mots clé: synchrétisme, synthèse et la contamination du système terminologique.

Острівки соціально виструнченої, ієрархічно вишикуваної та дефінітивно вишколеної лексики, які обслуговують певні пласти людської діяльності, у лінгвістичній науці нарекли термінологією. За словами відомого мовознавця А.А. Реформатського, «у мові, протилежно до сектора загальноживаної лексики, може бути виділений сектор термінологічної, який направлений на цілеспрямоване відображення соціально організованої дійсності... Термінологія – це замкнений словниковий контекст, межі якого обумовлені певною соціальною організацією дійсності» [3, 164]. Отже, поява нового виду діяльності неминує зумовлює формування її індивідуального термінологічного поля, яке за ним міцно закріплюється і відповідно «коментує» усі соціально організовані та професійно спрямовані дії.

Логопедія – наука, остаточно сформована на початку ХХ століття, – має свій термінологічний апарат, що закріплює її статус суспільно важливої та навіть клінічно необхідної сфери людської практики. Але для того, щоб досягнути логіку формування професійно-термінологічного апарату логопеда,

необхідно спочатку коротко розглянути специфіку самої науки.

Логопедія (від грец. *lógos* – «слово», «мовлення» і *paideía* – «виховання», «навчання») – це галузь наукових знань про людину з порушеним мовленням і про способи її соціальної реабілітації та адаптації шляхом спеціальних корекційних психолого-педагогічних прийомів [5]. Виникла логопедія на стику багатьох наук: лінгвістики, анатомії та фізіології людини, медицини, психології, психіатрії, соціології, педагогіки та деяких інших. Це пояснює правомірність наявності у словниковому активі логопеда понять і термінів суміжних наук, адже доля кожної міждисциплінарної галузі – це синтезованість і контамінованість її терміносистеми.

Розглянемо докладніше термінологічний «внесок» кожної із зазначених наукових сфер, яка формує цю багатоаспектну науку – логопедію.

Утворення логопедичного понятійно-термінологічного апарату відбувається, насамперед, завдяки лінгвістичній базі. Логопедія є одним з прикладних аспектів мовознавства, який «конвертує» лінгвістичну теорію у реальну практичну користь для людини. Крім того, будь-які порушення у мовленні обов'язково передбачають їх порівняння з мовною нормою як із системою знаків і мовленнєвою нормою як процесом використання системи мовних знаків у різних видах діяльності. Отже, поняття про норму мови і мовної діяльності – це логічно обґрунтована точка відліку для визначення різного роду лінгвістичних проявів неправильної мови, її відхилень, порушень тощо. Звідси виникає необхідність для логопеда, перш за все, вільного оперування основними лінгвістичними поняттями, що характеризують структури, категорії, форми, види, сторони, компоненти, частини, елементи мови і мовлення.

На лінгвістичних поняттях про правильну мову будується лінгвістична характеристика:

- різних її порушень: імпресивних (сприйняття мови) і експресивних (відтворення мови), усних і письмових;

- різних рівнів та компонентів мови: фонетичних, лексико-граматичних, мелодико-інтонаційних і темпо-ритмічних (просодичних).

Звідси, відповідно, випливають уявлення:

а) про недоліки звуковідтворення (відсутність, заміна, спотворення, змішення звуків, порушення фонемного сприйняття);

б) про недоліки слово- і фразотворення (бідний словник, спотворення слів, опускання, перестановка морфем і слів у фразі, елізії, контамінації, персервації, аграматизми);

в) про мелодико-інтонаційні недоліки мови, що характеризуються відхиленнями в голосоподачі, порушеннями сили, висоти, тембру голосу (голос тихий, хрипкий, верескливий, глухий, здавлений, млявий, невиразний і т.п.);

г) про темпо-ритмічні недоліки (прискорений або сповільнений темп мовлення, запинки, спотикання, необґрунтована паузація, скандування звуків, складів і слів та інше);

д) про недоліки письмової мови (неправильне буквене сприйняття при

читанні або неправильне позначення мовних звуків у письмі, а також – патологічні описки, пропуски і змішування графем, неузгодження і перестановка слів у реченнях, різні прояви письмового аграматизму і технічно-процесуальні недоліки читання і письма) [1, 4].

Отже, логопедія задля своїх функціональних потреб найактивніше запозичує елементи фонетичної (сегментної та суперсегментної) термінології, такої як *звук, фонема, пауза, інтонація, редуція, лабіалізація, ініціаль, фіналь, еспірація* тощо [1]. Якщо йдеться не про порушення звукової форми, а про недоліки лексико-граматичного або семантичного характеру, залучається поняття з відповідних сфер, наприклад: *слово, лексема, семема, мовне кліше, активний/пасивний словник, слова-паразити* [1]. Нерідко у нагоді також стають загальнолінгвістичні поняття, такі як *мовлення, мовний акт, мовне чуття* [1].

Мовленнєве порушення обов'язково має свою причину (біологічну чи соціально-біологічну, фізіологічну чи патологічну). Звідси виникає гостра необхідність широкої орієнтації логопеда в медичних знаннях у галузях вікової анатомії і фізіології людини, невропатології, генетики, офтальмології тощо [1, 8] – а отже, в опануванні відповідного поняттєвого ареалу. Медична термінологія складається з двох великих галузей: анатомічної і паталогічної [6, 63].

Необхідність знань про будову людського організму, насамперед – мовних органів, вимагає від логопеда повсюдного використання лексичних одиниць зі сфери анатомії: *гортань, губи, зуби, піднебіння, мозок, вушні раковини* тощо. Це так звана соматична лексика (від грец. *soma* – «тіло») – універсальні поняття, котрі зустрічаються скрізь і відомі кожному члену суспільства, а не тільки спеціалістам [4, 104].

Загалом, медична термінологія, яка спорадично використовується логопедом, складніша і багатогранніша, вона включає в себе низку понять від загальної біології (*філогенез, патогенез*) до психофізіології людини (*нейрон, аксон*), невропатології (*абазія* – нервова хвороба, яка виражається у нездатності ходити; *афазія* – повна або часткова втрата мовлення, обумовлена локальними ураженнями головного мозку), хірургії (*конхотомія* – видалення слизової облонки носу), фармацевтики (*нейролептики* – психотропні препарати, які використовуються для лікування шизофренії) тощо.

Будь-яке мовне порушення знаходить своє віддзеркалення у психічній діяльності людини: у її особистісних якостях, особливостях поведінки і у загальному процесі її соціалізації. До того ж, мова людини – поняття не виключно лінгвістичне, але й, не меншою мірою, психологічне – таке, що розглядається як явище психічної діяльності індивіда [2]. Цілком закономірно, що для утворення логопедичного понятійно-термінологічного апарату необхідні глибокі психологічні знання і володіння термінологією з цілої низки психологічних дисциплін: загальної і вікової психології, медичної, соціальної і педагогічної психології, психолінгвістики, психопатології тощо [1, 12].

Крім термінів із загальної психології (*мислення, уявлення, короткострокова пам'ять, переключення уваги*), в логопедії особливо

продуктивним є оперування поняттями зі сфери психопатології, оскільки причини мовних порушень часто пов'язані саме з різного роду психотравмами: *мутизм* (припинення мовного спілкування внаслідок психічної травми), *аутизм* (замкнутість, відстороненість від реального світу), *абулія* (хворобливий стан безвілля), *астенія* (хворобливий стан швидкої втомлюваності, виснаження), *конфобуляція* (вид порушення пам'яті, за якого виникають вигадані спогади), *фонофобія* (страх звуків) тощо.

Поєднання лінгвістичних та клінічних характеристик порушеної мови, тобто логопедичних понять (про фонетико-фонематичні, лексико-граматичні, мелодико-інтонаційні і темпо-ритмічні недоліки усної мови, читання і письма) з медичними поняттями про їх породження і локалізацію – служать загальною основою для логопедичної класифікації мовних розладів [1, 12]. Проте методи їх усунення пропонує педагогічна складова логопедії, відповідно – назви для понять, що стосуються корекції, закріплені за педагогічною термінологією.

Логопедію часто визначають як галузь педагогічної науки дефектології (корекційної педагогіки) – науки, направленої на вивчення проблем навчання, адаптації та соціальної реабілітації людей з проблемами розвитку (наприклад, з порушенням інтелектуального розвитку або дефектами органів чуття). Справді, подолання будь-якого мовного порушення – це завжди свідомо-цілеспрямований процес навчання правильної мови і спеціального виховання та перевиховання індивіда з порушеною мовою (логопата). Сукупність основоположних лінгвістичних, клінічних і психологічних знань про логопата трансформується у коректувально-педагогічний (логопедичний) процес, що забезпечує формування навиків правильного мовлення разом із гармонійним розвитком його особистості та адекватною соціальною поведінкою [1, 19]. У логопедичній роботі у зв'язку з цим істотно важливим є знання та розуміння найважливіших загальнодидактичних закономірностей і володіння відповідним термінологічним апаратом. У логопедичному словнику В.І. Селіверстова нами було виявлено такі педагогічно «зabarвлені» одиниці: *педіатрія, педагогічний експеримент, техніка фізичних вправ, самовиховання* та деякі інші [1].

Крім усього зазначеного, логопедія, як і кожна наука, містить частку міждисциплінарної та ширше – загальнонаукової термінології: *релевантність, дигресія, репродукція, деструкція, колізія, динамічність, симетрія* тощо.

Виникає логічне запитання: чи існує власнелогопедична термінологія? Які критерії її відмежування?

Підставою для виокремлення сукупності мовних знаків в окрему термінологію завжди служать екстралінгвістичні чинники: якщо існує окрема галузь науки, обов'язковим є існування і метамови, яка її обслуговує. Фахова дія завжди супроводжується словом – носієм фахової інформації.

Отже, логопедична термінологія має синкретичний характер, але містить специфічні поняття, властиві саме цій галузі. На нашу думку, тут стає у нагоді лінгвістична теорія центру-периферії: термінологію кожної з представлених вище наук слід вважати периферійною, натомість її центр утворюють поняття,

які безпосередньо називають порушення мовленнєвого акту незалежно від їх причин або наслідків, наприклад: *заїкання*, *дислалія* (комплексне порушення мовлення), *алалія* (відсутність або недорозвинення мовлення), *лаопатія* (утруднення мовлення), *ротацізм* (розлад вимови фонем /r/, /r'/), *сигматизм* (розлад вимови свистячих та шиплячих звуків), *дислексія* (комплексне порушення читання та письма), *дисграфія* (часткове порушення письмового мовлення, переважно – почерку), *емболофразія* (надмірне використання у мовленні асемантичних слів-паразитів), *диплофонія* (одночасне утворення двох тонів різної висоти при вимові одного звуку) та інші [1].

Таким чином, можна у загальному вигляді визначити схему формування логопедичної термінології:

1) Власнелогопедична термінологія – ядрова частина логопедичної терміносистеми, її лексичні одиниці фіксують факт порушення, «ставлять діагноз». Містить лексичні одиниці на позначення недоліків (відхилень, дефектів, недорозвиненості, розладів, патологій) усного або письмового мовлення.

2) Лінгвістичні терміни виконують роль уточнювання для логопедичних понять, їх розтлумачення або констатації наслідків порушення. Вони (разом із соматизмами) «подрібнюють» «діагноз» і докладно описують проблемну ділянку; часто входять у дефінітивну частину власнелогопедичного терміну.

3) Анатомічні або фізіологічні поняття разом із психологічними пояснюють причини порушення, відповідно – воно є органічним (механічним) чи невротичним (функціональне); іноді також констатують наслідки порушень або недоліків.

4) Педагогіка замикає логічний ланцюжок «факт-причина-наслідок-методи подолання». Педагогічні терміни «випишують рецепт», «призначають лікування» або «дають рекомендації». Педагогічна термінологія містить назви форм, методів, прийомів для усунення порушення. Семантика самого поняття «логопедія» дає нам адекватне уявлення про те, що галузь наукового знання стосується саме навчання правильного мовленню, виховання «непокірного» слова. Отже, мета діяльності логопеда – насамперед навчальна та виховна і його передусім цікавить досягнення практичного результату.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Понятийно-терминологический словарь логопеда / ред. Селиверстов В.И. – М., 2004;
2. *Потебня О.О.* Мысль и язык. – Київ, 1993;
3. *Реформатский А.А.* Мысли о терминологии. В кн.: Современные проблемы русской терминологии. – Москва, 1986;
4. *Терехова Д.* Вибір мовленнєвого матеріалу для психолінгвістичних досліджень (соматична лексика) // Українська термінологія і сучасність. – Київ, 1997;
5. *Федорович Л.О.* Логопедичний альбом: навч. пос. — Полтава, 2001;
6. *Чотівська К.Г.* З історії формування української медичної термінології // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. – 1997. – №5.